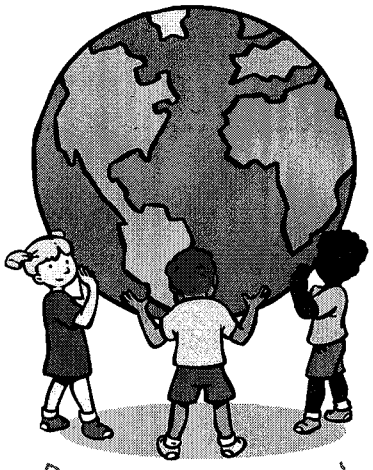
Katern De Vreedzame School voor speciaal basisonderwijs

Een samenvatting van de inhoud

Fernanda de Hoop
Leo Pauw

CED groep
educatieve diensten

Waarom een katern voor het SBO?

Een flink aantal scholen voor speciaal basisonderwijs (SBO) werkt inmiddels met het programma van De Vreedzame School. Naar tevredenheid, maar vaak wel in een iets aangepaste vorm. Met dit katern, speciaal ontwikkeld samen met vijf pilotscholen (SBO-scholen) waarvan de meesten al lang met het programma werken, wordt een concrete handreiking gegeven om het programma beter af te stemmen op de doelgroep. Er waren verschillende redenen om een apart katern voor SBO-scholen te maken. We noemen er enkele:

- de doelen van de lessen in het reguliere programma zijn soms te veelomvattend; kleine, haalbare stapjes zijn nodig;
- de leerlingen op een SBO-school zijn vaak emotioneel jonger dan hun leeftijd doet vermoeden;
- SBO-leerlingen leren vooral ook door te oefenen in een sociaal veilige omgeving: het uitvoeren van de vaardigheid, het inoefenen van nieuw gedrag, het na kunnen doen van een voorbeeld van een klasgenoot of de leerkracht;
- in elke groep zitten leerlingen van verschillende leeftijden en met een uiteenlopend niveau van cognitief functioneren; er is behoefte aan meer differentiatiemogelijkheden;
- het reguliere programma is erg 'talig'; Met een bijstelling van de doelen, meer visuele ondersteuning en ideeën om meer praktisch aan de slag te kunnen met de lessen, biedt dit katern extra mogelijkheden om aan te sluiten bij de specifieke onderwijsbehoeften van kinderen binnen het SBO.

Dit katern is niet een vervanging van de reguliere basisschool-map.

De les uit de map voor de basisschool blijft het uitgangspunt!
De gewone map blijft dus nodig naast dit katern voor SBO. Alleen de aangepaste onderdelen zijn in deze map beschreven. De aanpassingen zijn suggesties. Of u er gebruik van maakt is afhankelijk van uw groep.

Het katern bestaat uit twee mappen:

Inhoud map 1:

- Inleiding (hoe werkt u met deze mappen)
- Groep 1-2
- Groep 3
- Groep 4
- Groep 5
- Binnenkomers en Afsluiters (op categorie gerangschikt)

Inhoud map 2:

- Inleiding
- Groep 6
- Groep 7
- Groep 8
- Bijlagen:
    1. Aandacht voor instromers
    2. In de kring tijdens de lessen van De Vreedzame School
    3. Rol van het onderwijsondersteunend personeel
    4. Tips voor het beter omgaan met jongens in de school
    5. Alternatieven voor rollenspel
    6. De mediatorentraining
    7. De ouder- kindmiddag
    8. Blok 5 als project aanbieden
    9. Spelvorm bij Blok 6: De ijspegels en de smelters
    10. Pictogrammen bij de agenda en van de coöperatieve werkvormen

Zo ziet u welke lessen zijn aangepast:

Voor elk **blok** is er een **overzicht** gemaakt waarop eenvoudig is te zien of er in een les iets is aangepast, of er een kleine aanpassing is gedaan, of als de les voor het grootste deel is veranderd.
Zie hieronder een voorbeeld van een overzicht van blok 1 van groep 6:

Overzicht blok 1 - We horen bij elkaar

Les	Leskern	Aanpassingen*	
Les 1	**Welkom in onze groep** De leerlingen leren elkaar beter kennen. Ze maken enkele eerste afspraken over omgaan met elkaar.		
Les 2	**Regels in onze groep** De leerkracht geeft aan wat belangrijke regels van de groep en de school dit jaar zullen zijn. En onderscheidt *regels* (die van de leerkracht komen) van *afspraken* (die met de groep worden gemaakt en waarin de groep een grote stem heeft).		
Les 3	**Samen verantwoordelijk – Takenlijst 1** De leerlingen worden mede verantwoordelijk gemaakt voor de gang van zaken in de klas. De leerlingen denken in tweetallen na over taken die er zijn in de klas zodat er een takenlijst tot stand komt.		
Les 4	**Samen verantwoordelijk – Takenlijst 2** De leerlingen solliciteren naar taken. De leerkracht of een takencommissie verdeelt de taken op basis van de sollicitaties.		
Les 5	**Respect hebben: opstekers, tips en afbrekers** De leerlingen leren kritiek op een respectvolle manier formuleren.		
Les 6	**Respecteren van verschillen van mening** De leerlingen bedenken stellingen, geven daar hun mening over en beargumenteren deze. Ze ervaren dat een verschil van mening niet tot een conflict hoeft te leiden en ook dat je van mening kunt veranderen.		
Les 7	**Samenwerken** De leerlingen oefenen het samenwerken en reflecteren erop.		
Les 8	**Samenwerken met één ander** Leerlingen worden gekoppeld aan een klasgenoot die ze niet zo goed kennen. Samen voeren ze een klein toneelstukje op.		
Les 9	**Pesten en plagen** Het verschil tussen pesten en plagen wordt herhaald, en het verschil tussen pesten en een conflict met elkaar hebben wordt besproken. De leerlingen bedenken waarom pesten niet kan en bedenken aan de hand van concrete voorbeelden wat ze kunnen doen als er gepest wordt.		
Les 10	**Samen afspraken maken** De leerlingen maken de laatste omgangsafspraken voor in de groep, en zetten hun 'handtekening' onder de poster.		

* Aanpassingen

geen aanpassingen		
1 onderdeel aangepast		
meerdere aanpassingen		

Zo ziet u per les wat er is aangepast.

In een gearceerd kader aan het begin van de lesbeschrijving kunt u lezen wat er is **aangepast**. Boven het aangepaste onderdeel is steeds het paginanummer genoemd van het bijbehorende lesonderdeel in de basisschool-map. Zie het voorbeeld hieronder uit een les van groep 6.

-bladzijde 105-

Meningenmeter

In de gewone les bedenken leerlingen zelf stellingen waarover ze van mening kunnen verschillen.
In dit aangepaste onderdeel bieden we twee stellingen per groepje aan en mogen ze er zelf een extra bedenken.

Materiaal:
-**Werkblad S6.1** (in vijf stroken knippen, voor ieder groepje een strookje)

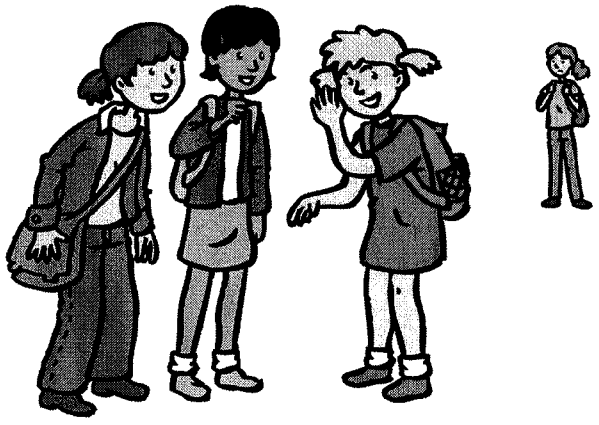
Voor veel aanpassingen geldt dat leerlingen eerst een ervaring opdoen, waarna de informatie hieraan gekoppeld wordt. Soms wordt een onderdeel weggelaten, ingekort of doorgeschoven naar een volgende les of zelfs naar een ander leerjaar. Af en toe krijgt u de mogelijkheid om te kiezen uit verschillende activiteiten, zodat u kunt aansluiten bij het niveau en de behoeften van uw groep. Het voordoen, nadoen en oefenen van gedrag zult u ook regelmatig tegenkomen in de aanpassingen.

De werkbladen

De werkbladen zijn af en toe aangepast en hebben het nummer van de les plus een S ervoor (zie het voorbeeld in het kader hierboven).
Ze zijn te downloaden van het Download Center. U vindt ze bij de les waarin ze genoemd worden.
Dit biedt de mogelijkheid om de werkbladen zelf nog verder aan te passen, maar ook om ze op het digibord te laten zien bij de instructie.

De illustraties

Er zijn extra illustraties gemaakt bij de basisbegrippen en soms wordt er gebruik gemaakt van bestaande illustraties uit de kleutermap. Ook de illustraties zijn (in kleur) te downloaden van het Download Center.

Buitensluiten

De belangrijkste aanpassingen per blok op een rij.

Blok 1

- **De afsprakenposter**
  - Deze wordt op een andere manier opgebouwd (minder afspraken zichtbaar)
  - Er vindt geen brainstorm plaats over afspraken in les 1 en 10, waardoor meer ruimte ontstaat voor (verdiepte) kennismaking in les 1 en in de bovenbouw ruimte voor extra keuzethema's in les 10 (inrichting lokaal/opfrissen van het stappenplan Praat het uit/waarom ben jij hier op school?).
  - Gedrag dat hoort bij de regels en afspraken wordt (goed en fout) voorgedaan en geoefend.

- **Illustraties**
  - Illustraties van de taken helpen de leerlingen een keuze te maken uit de hoeveelheid taken.
  - Illustraties bij de basisbegrippen helpen bij het leren begrijpen en inprenten van de begrippen.

- **Rollenspel**
  - U vindt alternatieven voor het rollenspel.

- **Pesten en plagen**
  - Er is meer ruimte gemaakt voor het thema pesten en plagen.

Blok 2

- **Het stappenplan**
  - Via het Download Center op de website kunt u een instructiefilm gebruiken bij de introductie van het stappenplan.
  - In groep 3 en 4 oefenen leerlingen met het stappenplan door de stappen letterlijk te doorlopen, waarbij de geïllustreerde stappen voor hen op de grond gelegd worden.
  - Bij het oefenen neemt de leerkracht de hoofdrol, of de leerkracht zegt letterlijk wat de leerlingen moeten doen of zeggen.
  - U vindt aanwijzingen voor leerlingen die (nog) niet kunnen meedoen in het oefenen.
  - Oefenen vindt ook plaats op het speelplein.

- **Begrijpen van conflicten**
  - In groep 3 en 4 is nog geen aandacht voor oorzaak en gevolg bij conflicten. Hierdoor ontstaat er ruimte om het stappenplan extra te oefenen.
  - In eerste instantie leggen we meer accent op het oefenen met win-win-oplossingen voordat de termen win-verlies en verlies-verlies-oplossingen aan bod komen.
  - In de gewone lessen verzinnen leerlingen zelf conflicten, hier bieden we die nu aan.
  - Groepsdruk (in groep 8) ervaren leerlingen lijfelijk door een werkvorm met duwen en weerstand bieden.

- **Illustraties**
  - Illustraties zijn in te zetten bij 'Wat gaan we leren?' om de voorkennis te actualiseren.
  - Illustraties bij de basisbegrippen helpen bij het begrijpen en inprenten van de begrippen (bijvoorbeeld een extra illustratie van plagen om te verduidelijken wat het verschil is tussen plagen en pesten).
  - U vindt een geïllustreerd stappenplan in groep 8 voor kritiek geven en ontvangen.
  - De drie soorten geweld zijn gekoppeld aan bekende illustraties.

- **Bijlage lessen vanaf groep 5** (als u de lessen voor het eerst geeft)
  - Deze lessen zijn vereenvoudigd.
  - Ook bij les 15 is een bijlage les gemaakt.

Blok 3

- **Goed luisteren**
  - De vier aandachtspunten bij goed luisteren worden een voor een aangeboden per les en geoefend.
  - Van deze vier aandachtspunten zijn losse illustraties gemaakt, die als kaarten gebruikt kunnen worden.

- **Het begrip 'gezichtspunt'**
  - In groep 3 en 4 wordt het begrip 'gezichtspunt' nog niet aangeboden. Pas in groep 5 bieden we dit aan met de term 'een andere kijk hebben op iets' met de het voor kinderen bekende woord 'kijken'.
  - Bij dit begrip is een illustratie gemaakt.

- **Het begrip 'misverstand'**
  - Dit bieden we vanaf groep 4 aan, maar we koppelen het dan nog niet meteen aan het hebben van een conflict.
  - In de gewone lessen moeten leerlingen zelf nadenken over misverstanden die ze meegemaakt hebben. Dit blijkt vaak lastig. In de aangepaste lessen geven we voorbeelden van misverstanden.
  - De koppeling wordt gemaakt met het begrip liegen.
  - Ook bij dit begrip is een illustratie gemaakt.

- **Mening en argumenten geven**
  - U vindt in de aanpassingen meer spelvormen om te oefenen met het geven van je eigen mening.
  - We bieden meer mogelijkheden om te oefenen met het geven van argumenten.

- **Debat**
  - U vindt verschillende vormen voor het voeren van een debat waardoor u een opbouw kunt maken naar een echt debat.
  - U vindt suggesties om kinderen die niet willen of niet durven deelnemen aan het debat, toch een rol te geven.

- **Extra bijlagelessen**
  - Met extra bijlagelessen bieden we mogelijkheden om extra tijd te besteden aan actief luisteren.

Blok 4

- **Gevoelens**
  - Bij de lessen wordt meer stilgestaan bij lijfelijk voelen (waar voel je boos in je lijf?)
  - Er zijn naast de illustraties van de basisgevoelens nu ook illustraties voor andere gevoelens.
  - Bij de les over Buitensluiten zijn illustraties gemaakt: Buitensluiten, Eenzaam en Teleurgesteld.
  - In groep 8 wordt in plaats van het onderwerp 'Gevoelens van mensen over de hele wereld' aandacht besteed aan het gevoel Veilig.

- **Routines**
  - De suggestie wordt gegeven om in meer groepen de gevoelskaarten (van groep 4) te gebruiken om kinderen de kans te bieden hun vocabulaire rond gevoelens uit te breiden.
  - U vindt alternatieven voor het gevoelsboek.

- **Boosheid**
  - Het gevoel boosheid wordt apart in een les behandeld. Pas de les er na gaan we bekijken wat je kunt doen als je boos bent.
  - De boosheidsthermometer is vereenvoudigd: er zijn nu 4 gradaties. En onderaan de thermometer staat Rustig.
  - U vindt de suggestie om de afkoelplek in te richten met twee stoelen: boos en rustig, zodat kinderen op kunnen schuiven naar de stoel met de illustratie Rustig.

Blok 5

- **Helpen**
  - Leerlingen leren het verschil tussen helpen en bemoeien. Hiervan zijn illustraties gemaakt.
  - Daarnaast wordt aandacht besteed aan 'helpen met je handen' en 'helpen met je mond'
  - Dit wordt gevisualiseerd in een strip.

- **Taken kiezen**
  - Het kiezen van nieuwe taken wordt vergemakkelijkt door het gebruik van illustraties bij verschillende taken.

- **Bijlagelessen Mediatie**
  - De bijlagelessen voor groep 5 tot en met 8 zijn aangepast. (er waren geen bijlagelessen voor groep 8)
  - Er is een **instructiefilm Mediatie** te vinden op het Download Center, die gebruikt kan worden in de lessen over mediatie.

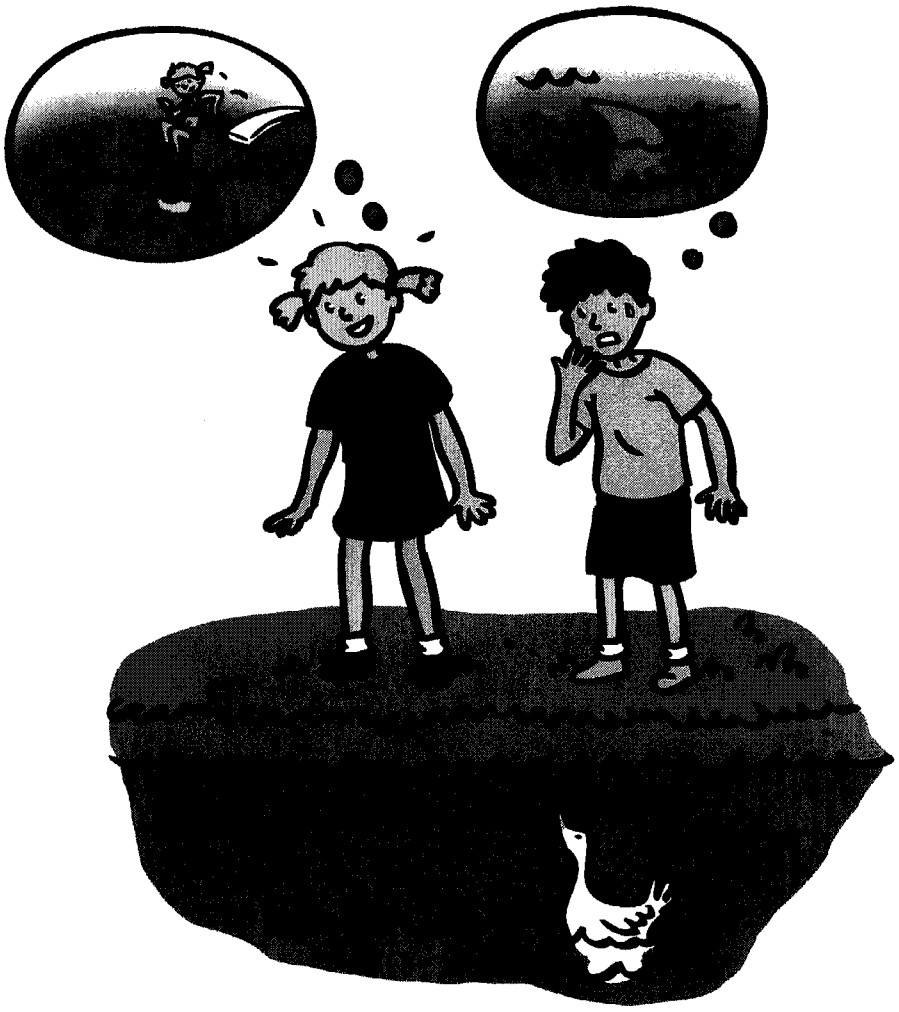
- **Democratisch ABC (groep 8)**
  - De gewone lessen bevatten veel informatie. Er is gesneden in de lesstof en er zijn op het Download Center filmpjes te vinden die de informatie op een eenvoudige en aansprekende manier brengen. Ook de werkbladen zijn aangepast.

Blok 6

- **Onderzoek doen**
  - Het 6 weken opbouwen van een onderzoekje, waarbij veel zelfstandig gewerkt moet worden in groepjes, blijkt voor veel SBO-groepen nog te hoog gegrepen. Om die reden is er voor gekozen om per les een thema centraal te stellen dat in de les ook weer wordt afgerond.
  - In groep 3 maken de leerlingen niet samen een boekje waarbij ze de overeenkomsten en verschillen zoeken, maar maken ze ieder een eigen Dit-ben-ik-boekje. Per les vergelijken ze zichzelf op een bepaald punt met een andere leerling.
  - Pas in groep 5 maken leerlingen samen een boekje.
  - In groep 4 worden verschillen en overeenkomsten verbeeld zichtbaar op posters
  - In groep 6 leren leerlingen elkaar te interviewen. Dit wordt langzaam aan opgebouwd.
  - In groep 7 worden 4 thema's onderzocht.
  - In groep 8 worden suggesties gegeven om het thema afscheid vorm te geven. (De vragenlijst DIT BEN IK is aangepast)

Als **bijlagen** vindt u drie voorbeelden van aanpassingen:

- de illustratie EEN ANDERE KIJK HEBBEN OP IETS
  (De term gezichtspunt is veranderd in 'een andere kijk hebben op iets' omdat dit begrip het voor kinderen bekende woord 'kijken' in zich heeft.)
- Een aanpassing van les 1 uit Blok 1 van groep 7.
- Een aanpassing van les 25 uit blok 4 van groep 4 (met een vereenvoudigde Boosheidsthermometer)

een andere kijk hebben op iets

Les 1 Welkom in onze groep

Bladzijde 73 en verder

Alleen de aanpassingen worden hier beschreven. De rest van de les blijft ongewijzigd!

In deze les wordt de afsprakenposter geïntroduceerd. U vindt hieronder een beschrijving om op een aangepaste manier om te gaan met de afsprakenposter.
In de gewone les vindt een brainstorm plaats over de afspraken die leerlingen willen maken. In de aangepaste les bedenken we een eerste afspraak voor de afsprakenposter. De andere afspraken komen voort uit de andere lessen uit dit blok. Hierdoor ontstaat ruimte om in deze les meer aandacht te besteden aan (verdiepte) kennismaking. Naast de werkvorm uit de gewone les kunt u ook kiezen uit twee alternatieve kennismakingsactiviteiten.

Materiaal:
-Een groot vel gekleurd papier waarop de afspraken geprikt kunnen worden
-Stroken papier waarop u de afspraken schrijft (in een andere kleur dan de poster)
-**Werkblad S1.1**

De afsprakenposter

- In deze les wordt de **afsprakenposter** geïntroduceerd. Tijdens de gewone lessen van blok 1 worden steeds afspraken geformuleerd die op de poster genoteerd worden. Het gevaar bestaat dat er een te groot aantal afspraken ontstaat. Wanneer de afspraken **op losse stroken** worden genoteerd is er de mogelijkheid om, aan het einde van blok 1 (in les 10), met de groep te bekijken welke afspraken het meest van belang zijn. De afspraken die de groep het meest belangrijk vindt (niet meer dan vijf), worden op het prikbord gehangen. De andere stroken met afspraken worden bewaard. Mocht in de loop van de tijd blijken dat een afspraak niet wordt nagekomen, kan besloten worden deze erbij te hangen. Ook kan het zo zijn dat een andere afspraak juist van het bord af kan. 'Deze weten we nu wel!' Dit gedrag is vanzelfsprekend geworden. Zo blijven de afspraken gedurende het jaar onderwerp van gesprek en vormen ze een goed middel om gedrag bespreekbaar te maken in de groep.
- Wanneer blijkt dat leerlingen zich moeilijk aan een afspraak kunnen houden bekijkt u met de groep wat hiervan de oorzaak is. Er worden vervolgens oplossingen bedacht waardoor het beter mogelijk wordt je aan de afspraak te houden. Soms is het raadzaam om met de groep af te spreken wat de consequentie is als je je niet aan de afspraak houdt. Zodra iemand zich niet aan de afspraak houdt, kan hij of zij herinnerd worden aan de consequentie. Maak de consequentie ook zichtbaar op het bord.
- Formuleer afspraken zoveel mogelijk in termen van gewenst gedrag. Bijvoorbeeld: 'we luisteren naar elkaar' of 'we laten elkaar uit praten'. Zorg dat ze gaan over concreet, waarneembaar gedrag, waardoor leerlingen precies weten wat er van hen verwacht wordt.
- Oefen indien nodig het gedrag dat met de afspraken verwacht wordt. Hierbij wordt eerst het foute gedrag voorgedaan en vervolgens het goede gedrag. Herhaal dit regelmatig als blijkt dat leerlingen het gedrag niet of onvoldoende laten zien.
- Daarnaast geeft u opstekers wanneer leerlingen het gedrag laten zien.
- Soms is het zinvol om een afspraak een week lang centraal te stellen. Hang dan een venster met een felle kleur om de strook met die afspraak.

Les 25 Omgaan met boosheid

Bladzijde 235 en verder

Alleen de aanpassingen worden hier beschreven. De rest van de les blijft ongewijzigd!

In deze aangepaste les volstaan we met het aanbieden van de boosheidsthermometer. De onderdelen **Wat doen we als we boos zijn?** en **Afkoelen in onze klas** zijn doorgeschoven naar de volgende les en kunt u nu dus achterwege laten. Zo is er meer ruimte om stil te staan bij de verschillende gradaties van boosheid.
De boosheidsthermometer is vereenvoudigd en de werkvorm waarin deze wordt aangeboden, is aangepast.

Materiaal:
-**Werkblad S25.1** voor iedere leerling en één maal vergroot op A3. (achter deze les en in kleur te downloaden van het Download Center)
-Een thermometer waarin het kwik te zien is

-Bladzijde 236-

Boosheidsthermometer

- Vertel ter inleiding een verhaal over een situatie waarin u zelf boos werd. Gebruik, indien mogelijk, een situatie die zich in de groep (of op het plein) voordeed, en waarbij u boos werd op een van de leerlingen. Vertel of vraag hoe de leerlingen dat aan u konden zien, en vertel ook hoe het is afgelopen.
- Vraag aan de leerlingen om eens te denken aan een keer dat ze boos waren. Geef de leerlingen de tijd om daaraan te denken. U kunt dit doen door een toepasselijk muziekje (bijvoorbeeld: Het onweer uit Moldau van Smetana, of stukken uit de Peer Gynt-suite van Edvard Grieg) te draaien, te vragen om hun ogen dicht te doen, e.d.
- Laat leerlingen dezelfde tweetallen vormen als tijdens de binnenkomer. Laat hen om de beurt een minuut vertellen over een keer dat ze boos waren, en goed naar elkaar luisteren, maak hierbij gebruik van de coöperatieve werkvorm *TweeGesprek op Tijd*.
- Laat een thermometer zien aan de groep. Een thermometer meet hoe warm of koud het is. Met een thermometer kun je ook meten of je koorts hebt. Heeft iemand dat wel eens gehad?

de thermometer
meet hoe warm of koud iets is

- Vraag: Wat doet een thermometer als het warmer wordt? Juist, het kwik dat er in zit, gaat omhoog.
- Deel een kopie **werkblad S25.1** uit met de Boosheidsthermometer. Vertel dat deze thermometer meet hoe boos je bent. Schrijf de woorden: rustig, woedend, boos, balen op het bord. Vraag welk woord je gebruikt als het kwik nog onderaan zit, als je niet boos bent (rustig). En welk woord gebruiken we als het kwik helemaal boven aan zit (woedend)? Laat de woorden op de juiste plaats schrijven.
- Vraag vervolgens wat er na *gewoon* komt (balen) en wat na *balen* (boos).
- Als het schrijven lastig is kan er voor gekozen worden de woorden al vooraf in te vullen op het **werkblad**.
- Hang de uitvergrote kopie van **werkblad S25.1** op het (prik)bord. Bespreek hoe je boosheid soms sterk kan zijn en soms zwak.
- Vraag aan de leerlingen om weer even te denken aan de situatie die ze daarnet bedacht hadden waarin ze boos waren.
  Vraag: 'Zet eens een pijl op de boosheidsthermometer waarmee je aan geeft hoe boos je toen was.'

Vraag een paar leerlingen: 'Loop naar de boosheidsthermometer op het bord en laat zien, hoe boos jij toen was.'
Vraag ook: 'Hoe zag dat er uit? Wat deed je toen?' Zo kunnen leerlingen zien dat boosheid er in de verschillende gradaties anders uit ziet. En ze kunnen opmerken dat we onze boosheid allemaal anders laten zien.

- Laat ze nu met hun vinger aanwijzen op het **werkblad** hoe boos ze worden als:
  - iemand je pen afpakt?
  - iemand je zakje chips leeg eet?
  - als de punt van je potlood breekt?
  - iemand je stoort als je aan het werk bent?
  - iemand je uitscheldt?
  - het je niet lukt een som te maken?
  - een jongen op de speelplaats tegen je zegt: 'Hier mag jij niet spelen.'
  - een meisje uit groep 8 op de gang tegen je zegt: 'Kleutertjes mogen hier niet lopen.'
  - je op de schommel wilt, maar de leerlingen die erop zitten gaan er niet af?
  - je ziet dat leerlingen uit jouw groep een nieuwe leerling pesten?
  - ze tegen je zeggen: 'je moeder.'
  - ze tegen je zeggen: 'Je hoort hier niet.'

  Laat een paar leerlingen dit op de grote thermometer op het bord doen.

- Hang de Boosheidsthermometer dicht bij de gevoelskaart Boos van de Gevoelslijn. Zo kan een leerling die zijn knijper hangt bij Boos ook de gradatie benoemen.
- Vat samen:

Je kunt een beetje boos zijn en heel erg boos zijn.
Zelf kan je het verschil voelen.
Een ander kan het aan je zien.
De boosheidsthermometer kan helpen om er over te praten.

Werkblad S25.1

Boosheidsthermometer

woedend

boos

balen

rustig

